

Олена Стасюк

Національний університет “Львівська політехніка”,

кандидат архітектури,

кафедра архітектури та реставрації

e-mail: olena.stasyuk@gmail.com

orcid: 0000-0002-2986-6321

РЕСТАВРАЦІЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ З КАМЕНЮ – ВИКЛИКИ І ВІДПОВІДІ

© Стасюк О., 2020

<https://doi.org/10.23939/sa2020.01.048>

Розглянуто реставраційні дипломні роботи студентів спеціальності “Реставрація творів мистецтва з каменю”. Проаналізовано виклики, з якими зустрілися студенти, та методику й аргументацію запропонованих відповідей.

Ключові слова: твори мистецтва, камінь, пам’ятка, консервація, реставрація.

Постановка проблеми

Сьогодні кафедра архітектури та реставрації Національного університету “Львівська політехніка” проводить підготовку реставраторів творів мистецтва за освітньо-кваліфікаційними рівнями: бакалавр та магістр. Науковий напрям кафедри – розвиток теорії і практики регенерації та реконструкції історичних містобудівних комплексів і реставрації архітектурних об’єктів та творів мистецтва, спрямований на розв’язання наукових завдань у двох галузях – архітектурній та мистецькій. Що стосується реставрації, то головним напрямом є реставрація каменю. Поява такої спеціальності була зумовлена великими потребами в спеціалістах цього профілю в містах та містечках Західної України, які можуть похвалитися великою кількістю пам’яток – будинками, ратушами, палацами та замками, сакральними спорудами, а також фігурами, скульптурами, фонтанами, пам’ятними знаками, цвинтарною пластикою. Що стосується каменю, то цей термін трактується дуже широко – ми працюємо і з натуральним каменем, і зі штучним. Сюди входить дуже широка палітра матеріалів – від штучних мармурів, які широко використовувалися в інтер’єрах ще з часів ренесансу, кераміка, гіпс, і до всіх видів цементів і бетонів. Кожен із цих матеріалів залишив свій слід у мистецтві та архітектурі Львова. Всі ці матеріали є дуже різними, зі своїми характеристиками, властивостями і проблемами. Кожен твір мистецтва, як і кожен матеріал, є абсолютно індивідуальним, унікальним, інакшим, а отже, вимагає окремого підходу, а їхня реставрація потребує непростих рішень і щоразу ставить виклики.

Мета статті

У статті поставлено за мету вивчити виклики, з якими найчастіше зустрічається молодий фахівець, реставруючи твори мистецтва з каменю. Окремо розглянути різні породи і види каменю. Проаналізувати особливості технологій, матеріалів, аргументацію та методику запропонованих відповідей. Проілюструвати їхню ефективність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Говорячи про виконання реставраційних робіт, перш за все спираємося на державні нормативні документи України, зокрема Державні будівельні норми в розділі “Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам’ятках культурної спадщини” (Державні будівельні норми України. Реконструкція, ремонт, реставрація об’єктів невинробничої сфери: реставраційні, консерваційні та

ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини. ДБН В.3.2-1-2004.) – офіційний документ, що затверджений наказом Держбуду України від 13 вересня 2004 р. № 173 і введений в дію з 1 січня 2005 р. Проблематику реставраційних робіт у своїх працях порушували визначні теоретики і практики реставраційної науки та автори багатьох практичних проєктів: Гуцуляк Р. Б., Стріленко Ю. М., (Гуцуляк Р. Б., Стріленко Ю. М., 2004) Сердюк О. М. (Сердюк О. М., Гуцуляк Р. Б., Коренюк Ю. О., Скляр С. М., 2003), Прибега Л. В. (Прибега Л. В., 1988). та інші. У Львівській політехніці видаються каталоги дипломних робіт студентів спеціальності “Реставрація творів мистецтва з каменю” (Бевз М. В., Стасюк О. С., 2017, Бевз М. В., Стасюк О. С., 2018). В цих виданнях подано короткий опис кожної роботи та представлено фотографії роботи до і після реставрації. За фотографіями можна чітко відстежити, як були виконані доповнення – об’єм цих доповнень та філософію.

Виклад основного матеріалу

У дипломних роботах, виконаних на кафедрі архітектури та реставрації Національного університету “Львівська політехніка”, найширше представлений камінь вапняк, як найуживаніший у нашому регіоні, рідше пісковик. Деколи вдається попрацювати з таким каменем, як алебастр – елегантним і делікатним, який не дуже часто трапляється в архітектурі і музейних колекціях Львова. Дуже цікавою деталлю, яку реставрував студент Борис Бабій у 2016 році, був фрагмент алебастрової ренесансної ніші, датованої початком XVII ст., з колекції Львівського державного історичного музею. Пам’ятка була розколена на три частини, з яких одна була втрачена. Пам’ятку розчищено, надійно склеєно з використанням спеціальної конструкції армувань. Втрачений елемент відновлено шляхом імітації алебастру технікою “стукко”. Зімітовано авторські насічки, виконано колористичну уніфікацію цілої пам’ятки та полірування її лицевої частини. У 2017 році алебастр представляв об’єкти музейних колекцій. Це декоративні вазы зі збірки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Ваз було три. Це дві парні вазы (рис. 1), а третя ваза у вигляді кубка. Вазы надійшли на реставрацію в задовільному стані з незначними пошкодженнями поверхонь, нашаруванням бруду у порах, жовтими плямами на стінках. Основною проблемою тут були втрати. В одній з парних ваз були втрачені ручки, а в іншій накривка. У третій вазі було втрачено обидві ручки. Ця ваза була завершена декоративним “віночком” (або короною) у вигляді пелюстків соняшника, частина яких була відбита, а на інших помітні внутрішні тріщини. Крім розчистки, основним викликом було доповнити та реконструювати втрачені частини. Доповнення було вирішено виконувати зі штучного каменю. Під час роботи було опрацьовано рецептуру штучного каменю, який є максимально подібним до рідного матеріалу, імітує всі його характерні риси, зокрема, прозорість і світлопроникність. Саме з цього матеріалу виконано втрачені ручки усіх ваз та накривку. Пелюстки декоративного віночка було реконструйовано з гіпсу. Музейна реставрація дозволяє використовувати цей матеріал. Таке доповнення показує також історію реставрованого об’єкта і роботу реставратора.

а. Стан до реставрації

б. Стан після реставрації.

Рис. 1. Дві парні алебастрові вазы зі збірки
Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника

Ще одним алебастровим об'єктом, реставрованим у рамках бакалаврської дипломної роботи, був алебастровий блок зі збірок Львівського історичного музею, атрибутований як частина фризу Успенського собору в Галичі. Якщо це справді так, то ми маємо справу з пам'яткою, яка датована XII–XIII ст. У цьому випадку ми обмежуємося консервацією (камінь розчищено, усунуто цементні нашарування, виконано ін'єкцію тріщини, укріплено камінь) та графічною гіпотетичною реконструкцією.

У дипломних роботах часто представлений штучний камінь, зокрема гіпс як елемент архітектурної деталі, декору історичних будинків у Львові. У 2017 році штучний камінь був представлений у бакалаврській дипломній роботі, об'єктом якої був фрагмент гіпсового архітектурного декору фасаду зруйнованого будинку при вул. К. Левицького 126 у Львові. Варто сказати, що декор цього будинку послужив матеріалом для виконання декількох робіт. Це елементи віконного обрамлення першого ярусу фасаду будинку, деталі гіпсового карнизу (ови, іоніки та сухарики – класика архітектурного декору) та ряд балюсин, які утворювали підвіконну балюстраду. Деталі були забруднені і побиті, багаторазово помальовані різними фарбами, клеєні цементом. Неабияким викликом була розчистка. Що стосується балюсин – їх було склеєно, реконструйовано за аналогами, і основним викликом у всіх випадках є аранжування для можливості максимально ефектного музейного експонування. Отже, гіпс ми доповнюємо гіпсом. Якщо йдеться про музейне експонування, реконструкцію також виконуємо з гіпсу. В цьому випадку не мусимо думати про спеціальне зміцнення чи ізоляцію, а про увиразнення деталі та ілюстрацію місця її використання в архітектурі Львова.

Вапняк представлений найширше в дипломних роботах магістрів і бакалаврів. І в дипломних роботах, які представляють об'єкти музейних колекцій, і в роботах, які представляють пам'ятки, розташовані безпосередньо в екстер'єрі. В 2017 році було відреставровано ряд вапнякових плит і блоків з написами і різьбленням. Основним викликом тут є реконструкція втрачених частин об'єкта. На всіх відреставрованих об'єктах, з огляду на вік пам'яток, на брак інформації про властиву приналежність, написаний текст, використання тощо, було виконано консерваційні роботи. Розчищено, при потребі відсолено та зміцнено. У всіх випадках виконано гіпсові копії деталі.

Надзвичайно цікавим є різьблений білокам'яний блок XII ст. з колекції Національного заповідника “Давній Галич”. З двох сторін блок покритий орнаментом, так званою плетінкою, з інших сторін написами. Ще одним об'єктом реставрації була кам'яна плита з кириличними написами, датована XVI–початком XVII століття зі збірок Історико-краєзнавчого музею у Винниках. І об'єктом бакалаврської дипломної роботи був прямокутний тесаний блок з каменю вапняку з різьбленим написом латинською мовою з колекції Львівського історичного музею. Цей блок датовано XVI століттям.

Для блоку з “Давнього Галича” на підставі композиційного аналізу та вивчення аналогів представлені чотири графічні реконструкції можливого трактування пам'ятки. Для плити з кириличним написом з музею у Винниках виконано графічну реконструкцію та на гіпсовій копії відтворено втрачений напис, тобто виконано гіпотетичну реконструкцію в матеріалі. І плиту з латинським написом було законсервовано, а на копії було увиразнено літери.

Особливо ефектними є пам'ятки у вигляді скульптури. Таких дипломних робіт у 2017 році захищено декілька. Це, наприклад, скульптура путті з палацу або садово-паркового комплексу Підгорецького замку, дві фігури поклінних ангелів зі сходів костелу св. Антонія у Львові та скульптура святого Антонія Падуанського з Ісусом-малятком на руках з міста Бучача Тернопільської області. Знову ж таки найбільшим викликом було виконання реконструкції втрачених частин.

Перші три скульптури надійшли на реставрацію з величезними втратами. Відсутні голови та руки, частини одягу, в ангелів немає крил. У такому випадку були відомі автори скульптур, було знайдено архівні фотографії і стало зрозуміло, що саме треба доповнити. Тому у всіх випадках ухвалено рішення виконати реконструкцію усіх втрачених деталей за збереженими фотографіями та за аналогами.

У скульптурі Антонія втрати були не такими значними – праве вухо Антонія, китиці його одягу, пасма волосся та фаланги пальців Ісуса. У цьому випадку йдеться не про реконструкцію, а скоріше про доповнення, тож прийнято рішення доповнити всі втрати.

Своєрідною скульптурою є і зразки меморіальної цвинтарної пластики. У 2017 році таких прикладів було два. Це були білокам'яні хрести з розп'яттям та пристоячими Бруснівської каменярьської школи. Один із них був у задовільному стані, з дрібними механічними втратами, а другий при надходженні на реставрацію був розбитий на дев'ять окремих частин. З пам'ятками Бруснівської каменярьської школи ми працюємо давно, добре знаємо їхній характер, моделі, особливості. Отже, в обох випадках було прийнято рішення про повну реконструкцію об'єктів. Всі деталі було з'єднано, склеєно та проведено реконструкцію або доповнення втрачених елементів. У цьому випадку ми маємо справу з дипломною роботою бакалавра, тому викликом тут було докладне вивчення аналогів та сумлінне виконання необхідних реставраційних робіт.

Рис. 2. А. Скульптура путті з садово-паркового комплексу Підгорецького замку. Стан до реставрації

Рис. 2. Скульптура путті з садово-паркового комплексу Підгорецького замку. Б. Стан після реставрації

Не менш ефектними можуть бути і архітектурні деталі, як-от білокам'яний замковий камінь з маскаронем коронованого лева з кам'яниці Убальдіні. Час створення – кінець XVI – початок XVII ст. Чи кам'яний вазон з костелу Св. Миколая у Вижнянах, Львівської області, датований початком XX ст. Дві архітектурні деталі, але зовсім різні ситуації і виклики. Що стосується вазону, то він надійшов на реставрацію розбитий на кілька частин, які були сильно пошкоджені при падінні. Крім того, поверхня каменю була покрита мохами, помітною була корозія каменю та присутні цементні нашарування. Другий парний вазон залишився стояти на пам'ятці. Було прийнято рішення про максимальну реконструкцію деталі. Основним викликом стало склеювання та армування деталі, потім уже доповнення. Що стосується маскарону лева, то тут реставраційні рішення були складнішими. Замковий камінь з маскаронем надійшов на реставрацію в незадовільному стані з локальними втратами, з нашаруванням бруду, вапняної побілки, залишками цементного розчину. Виклик знову полягав у тому, що реконструювати, а що ні. У цьому випадку реставрація базувалася на очищенні та

зміцненні структури каменю. Було доповнено лише низ паці лева та частину антабки. Решту втраченої пластики об'єкта було реконструйовано на копії.

Висновки

Кожен твір мистецтва є унікальним. Немає двох однакових. І, можливо, ця унікальність і є спільною рисою творів мистецтва.

Щодо викликів у реставрації – найскладнішим, найбільшим і найпершим є концептуальне рішення про те, що саме ми робимо – реставрацію чи консервацію. Пошук аргументів і відстоювання вибраної позиції. Доброю відповіддю може бути виконання копії. І вже на копії – виконання всіх доповнень і реконструкцій, з якими хоче проекспериментувати реставратор, або які хоче бачити замовник. Подібним варіантом є виконання графічної реконструкції. Це є той шлях, який ми часто вибираємо в дипломних роботах. Він є апробований і дає абсолютно позитивні результати.

Ще одним поширеним викликом є вибір технологій і матеріалів, який належить робити на кожному етапі реставраційних робіт – це і розчистка, і зміцнення, склеювання, доповнення, тощо. Цей вибір підкріплюється докладними всебічними дослідженнями. Про вдалий вибір свідчить позитивний результат. Саме такий результат ми можемо бачити на описаних і проілюстрованих вище роботах.

Література

Бевз М. В., Стасюк О. С., 2017. *Реставрація творів мистецтва з каменю*. Вибрані дипломні роботи студентів спеціальності “Реставрація творів мистецтва з каменю”. Магістри, спеціалісти, бакалаври. Випускники 2016 р. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, с. 45.

Бевз М. В., Стасюк О. С., 2018. *Реставрація творів мистецтва з каменю*. Вибрані дипломні роботи студентів спеціальності “Реставрація творів мистецтва з каменю”. Магістри, бакалаври. Випускники 2017 р. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, с. 50.

Гуцуляк Р. Б., Стріленко Ю. М., 2004. Науково-реставраційні дослідження залишків мурувань Успенського собору в с. Крилос Галицького р-ну. В кн.: *Збереження та використання культурної спадщини України: Проблеми та перспективи: Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції*. Галич, 4–6 листопада 2004. Галич.

Державні будівельні норми України. Реконструкція, ремонт, реставрація об'єктів неvirобничої сфери: реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини. ДБН В.3.2-1-2004.

Прибега Л. В., 1988. *Основы методики исследования памятников архитектуры*. Учебное пособие. – Киев, 59 с.

Сердюк О. М., Гуцуляк Р. Б., Коренюк Ю. О., Скляр С. М., 2003. *Науково-реставраційні дослідження та виконання невідкладних консерваційних робіт на церкві Спаса на Берестові*. В кн.: *Культурна спадщина Києва: дослідження та охорона історичного середовища*. – Київ.

References

Bevz M. V., Stasiuk O. S., 2017. *Restavratsiia tvoriv mystetstva z kameniu*. Vybrani dyplomni roboty studentiv spetsialnosti “Restavratsiia tvoriv mystetstva z kameniu”. Mahistry, spetsialisty, bakalavry. Vypusknky 2016 r. – Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky, s. 45.

Bevz M. V., Stasiuk O. S., 2018. *Restavratsiia tvoriv mystetstva z kameniu*. Vybrani dyplomni roboty studentiv spetsialnosti “Restavratsiia tvoriv mystetstva z kameniu”. Mahistry, bakalavry. Vypusknky 2017 r. – Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky, s. 50.

Hutsuliak R. B., Strilenko Yu. M., 2004. Naukovo-restavratsiini doslidzhennia zalyshkiv muruvan Uspenskoho soboru v s. Krylos Halytskoho r-nu. V kn.: *Zberezhennia ta vykorystannia kulturnoi spadshchyny Ukrainy: Problemy ta perspektyvy: Materialy Mizhnarodnoi yuvileinoi naukovoї konferentsii*. Halych, 4–6 lystopada 2004. Halych.

Derzhavni budivelni normy Ukrainy. Rekonstruktsiia, remont, restavratsiia obiektiv nevyrobnychoi sfery: restavratsiini, konservatsiini ta remontni roboty na pamiatkakh kulturnoi spadshchyny. DBN V.3.2-1-2004.

Prybieha L. V., 1988. *Osnovy metodyky yssledovanyia pamiatnykov arkhytektury*. Uchebnoe posobyie. – Kyev, 59 s.

Serdiuk O. M., Hutsuliak R. B., Koreniuk Yu. O, Skliar S. M., 2003. *Naukovo-restavratsiini doslidzhennia ta vykonannia nevidkladnykh konservatsiinykh robot na tserkvi Spasa na Berestovi*. V kn.: *Kulturna spadshchyna Kyieva: doslidzhennia ta okhorona istorychnoho seredovyscha*. Kyiv.

Olena Stasyuk

*Lviv Polytechnic National University,
Department of architecture and restoration
e-mail: olena.stasyuk@gmail.com
orcid: 0000-0002-2986-6321.*

RESTORATION OF STONE ART WORKS – CHALLENGES AND ANSWERS

© Stasyuk O., 2020

Today the Department of Architecture and Restoration of Lviv Polytechnic National University conducts training of art restorers at educational and qualification levels: bachelor's and master's degrees. The scientific direction of the department - "development of the theory and practice of regeneration and reconstruction of historical urban complexes and restoration of architectural objects and works of art" is aimed at solving scientific problems in two branches - architectural and artistic. As for restoration, the main focus is stone restoration. The emergence of such a speciality was due to the great needs of specialists in this profile in cities and towns of Western Ukraine, which boast a large number of monuments - houses, town halls, palaces and castles, sacred structures, as well as figures, sculptures, fountains, memorial signs, cemetery plastic. As for stone, this term is interpreted very broadly - we work with both natural stone and artificial stone. This includes a very wide range of materials - from artificial marbles that have been widely used in interiors since the Renaissance, ceramics, gypsum, and all kinds of cement and concrete. Each of these materials left a mark on the art and architecture of Lviv. All of these materials are very different, with their own characteristics, properties and problems. Every piece of art, like every material, is completely individual, unique, different, and therefore requires a separate approach and their restoration requires difficult decisions and each time poses challenges.

In the diploma works performed at the Department of Architecture and Restoration of Lviv Polytechnic National University, limestone is the most widely used as the most used in our region, rarely sandstone. Sometimes it is possible to work with such stone as alabaster - elegant and delicate, which is not very common in both architecture and museum collections of Lviv. Particularly spectacular are the sculptural monuments. This is, for example, a sculpture of putti from the Pidhirtsi castle gardening complex, two figures of worshipping angels from the stairs of the St. Anthony Church in Lviv and a sculpture of St. Anthony of Padua with a baby Jesus in his arms from the city of Buchach. Examples of memorial cemetery plastic are also a kind of sculpture. No less spectacular may be the architectural details.

Each piece of art is unique. No two are the same. And perhaps this uniqueness is a common feature of works of art.

Concerning the challenges of restoration, perhaps the most difficult, the biggest and the first is the conceptual decision about what we do - restoration or conservation. Search for arguments and defend your chosen position. A good answer might be to make a copy. And already on copies of performance of all additions and reconstructions with which the restorer wants to design, or which the customer wants to see. A similar option is to perform the graphical reconstruction. This is the paths we often choose in our thesis. It has been tried and tested and gives absolutely positive results. Another challenge that is encountered many times is the choice of technologies and materials to be made at each stage of restoration work - this is cleaning, and strengthening, bonding, additions, etc. This choice is underpinned by extensive research. A good choice is evidenced by a positive result. This is the result we can see in the works described and illustrated above.

Key words: works of art, stone, monument, conservation, restoration.